

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

130. ÉVFOLYAM

2014

ARGUMENTUM KIADÓ

|

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE
ÉS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

CENTRE DE RECHERCHES EN SCIENCES
HUMAINES DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES
DE HONGRIE ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA
PRESSE

130. ÉVFOLYAM 2014. 1. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MONOK ISTVÁN <i>főszerkesztő</i>	ÁCS PÁL <i>társzerkesztő</i>
TERBE ERIKA <i>szerkesztő</i>	
BOKA LÁSZLÓ	BUDA ATTILA
CSÁSZTVAY TÜNDE	FARKAS GÁBOR FARKAS
MADAS EDIT	NAGY LÁSZLÓ
ROZSONDAI MARIANNE	P. VÁSÁRHELYI JUDIT

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11-13.

Telefonközpont: 279-2760

Internet címünk: <http://www.epa.oszk.hu>

(Keresés: Magyar Könyvszemle)

Elektronikus levélcímünk: mksz@oszk.hu

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest, Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, a kézbesítőknél; e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440; További információ: 06-80-444-444. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesboltban* (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Egyetem tér 5.). **Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft.** (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6., tel./fax: 201-8891).

Előfizetési díj egy évre 5200 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratokhoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 30 példány) a szerkesztőséghez a szerzői korrektúrával együtt visszaküldendő *Adatlapon* rendelhető meg az ott olvasható tájékoztatás szerint.

TARTALOM

<i>Halmágyi Miklós</i> : Egyiptomi Bábel tornya	1
<i>V. Ecsedy Judit</i> : Bod Péter műveinek kiadástörténetéhez – hamis évmegjelölésű változatok	10
<i>Deák Eszter</i> : Egy tudós eszmecsere dokumentumai – Schedius Lajos levelezése	30
<i>Farkas Judit Antónia</i> : Nyomdászattól az alkalmazott grafikáig. Bíró Miklós pályaképe	66

KÖZLEMÉNYEK

<i>Zsoldos Endre</i> : Egy csillagászati kézirat a kiskartali Podmaniczky–Degenfeld-könyvtárból	85
<i>Kocsis Lajos</i> : A csikszeredai világi nyomdászat kezdetei (1882–1885)	90
<i>Buda Attila</i> : Néhány gondolat Lengyel András <i>A Nyugat iskolájának elvetélt terve (1918)</i> című írásához	94

FIGYELŐ

<i>Csima Ferenc</i> : A magyarországi bencések könyvkiadása 1990 után	101
<i>Monok István</i> : Seebergi Sasváry Zoltán könyvtörténeti magánkiadványai	110

SZEMLE

<i>Bettina Jütte</i> , <i>Verlagslizenzierungen in der Sowjetischen Besatzungszone (1945–1949)</i> , Berlin/New York, De Gruyter, 2010 (Archiv für Geschichte des Buchwesens, Studien, Bd. 8.) (<i>Bódy-Márkus Rozália</i>)	113
<i>Crescit eundo</i> , <i>Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára</i> , szerk. Simon Melinda, Perger Péter, Budapest, Argumentum, 2011 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 4.) (<i>Berkes Katalin</i>)	120
<i>Matthias Corvinus und seine Zeit</i> , <i>Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit</i> zwischen Wien und Konstantinopel, hrsg. von Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, Ioan-Aurel Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Alexandru Simon, Wien, Verlag der ÖAW, 2011 (ÖAW Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 409. Band, Veröffentlichungen zur Byzanzforschung Band XXVII.) (<i>Zsupán Edina</i>)	123
<i>Koltai András</i> , <i>Baththyány Ádám</i> , <i>Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén</i> , Győr, 2012 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 14) (<i>Dalloul Zaynab</i>)	129
<i>Csillagászat-történeti tudásvagyon</i> , <i>Kiállítás az ELTE Egyetemi Könyvtár</i> csillagászati kézírataiból és nyomtatványaiból 2013. október 29. – 2014. március 28. A kiállítás kurátora Knapp Éva, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2012[!] (Kiállítások az ELTE Egyetemi Könyvtárban, 7) (<i>Farkas Gábor Farkas</i>)	134

HALMÁGYI MIKLÓS

Egyiptomi Bábel tornya*

„Ugy vagyunk mi dolgunk, mintha Egyiptomban, / Babylonnak Tornyát építenék
Házánkban.”¹

Régi magyar irodalmunk kevésbé ismert sorai ezek. A teljes költemény elejét azonban jóval többen ismerik: A „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdetű Mária-énekből való az idézet. A könyörgés legkorábbi ismert változatának refrénje így szól: „Magyar országról, Pannóniáról / Ne feledkezzél el árva magyarokról!” A hosszabb költemény idézett két sora az Egyiptomban épülő Babilon tornyáról érdekes kérdéseket vet föl: Mit keres Bábel tornya Egyiptomban? És miért megy úgy a „mi dolgunk”, mintha ezt a tornyot építenék? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre keresek választ. A téma jobb megértéséhez a középkori krónikák világát is érdemes felidézni. Előbb azonban elevenítsük föl néhány fontosabb ismeretet a „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdetű Mária-énekről!

A könyörgés legkorábbi szövege Szoszna Demeter György énekeskönyvében marad ránk a következő címen: *Melodia de Beata Virgine*. A kötet 1734-ben került a Pannonhalmi Könyvtárba. Szoszna énekeskönyvéről Gacs B. Emilián, bencés szerzetes jelentetett meg könyvet, és értekezik benne a „*Boldogasszony Anyánk...*” Mária-énekről is. Megállapítása szerint a könyörgés a kötet azon részében szerepel, melyet „1715. jan. 6. után írt össze Szoszna.” Keletkezésének idejéről Gacs úgy vélekedik: „nem lehet teljes bizonyossággal sem bebizonyítani, sem megcáfolni”, hogy „*Boldogasszony Anyánk...*” a 17. században már létezett. Azt azonban állítja, hogy „a XVIII. század legelején, közelebből 1710–1720 körül már megvolt.”²

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ GACS B. Emilian OSB, *Szoszna Demeter György kéziratoss énekes könyve (1714–1715)*, Pannonhalma, 1938, (Pannonhalmi füzetek: a pannonhalmi főapátsági Szent Gellért Főiskola hallgatóinak doktorátusi értekezései), 56. Lásd még: *Ének a Boldogságos Szűzről = A kuruc küzdelmek költészete*, szerk. Varga Imre, Budapest, Akadémiai, 1977, 639–640, Jegyzetek, 848–849; <http://szelence.com/katolikus/boldogasszony.html>

² GACS 1938, i. m. 55–57. – Az énekeskönyvet készítő Szoszna Demeterről Gacs nem tudja eldönteni, hogy bencés szerzetes volt-e. Valószínűsíti „tót” származását (GACS 1938, i. m. 10–14).

A versszakok kezdőbetűit összeolvasva ezt a nevet kapjuk: Bonifacius. Gacs Emilián ebből következtet a vers szerzőjének kilétére. Elmélete szerint Lancsics Bonifác, bencés szerzetes lehetett a szerző. Lancsics 1693-ban tett szerzetesi fogadalmat, 1725 és 1737 között dömölki kormányzó volt, 1737-ben halt meg. Lancsics Bonifácról tudni lehet, hogy készült vers a keze alatt. Fönnmaradt olyan latin nyelvű disztichonja, melyben a szavak kezdőbetűi a Bonifacius nevet adják ki.³ Elképzelhető tehát, hogy a „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdetű Mária-éneknek is ő a költője. Esze Tamás – a kuruc korral foglalkozó történész, irodalomtörténész, református lelkész – szerint a könyörgésnek „lehetett valamivel korábbi alapszövege.”⁴

Szirmay Antal (1747–1812) szólásokat, közmondásokat, dalokat gyűjtött össze *Hungaria in Parabolis* című könyvében, mely 1804-ben és 1807-ben is megjelent. Szól benne a magyarországi Mária-tiszteletről is. Mielőtt lejegyezné a „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdő sorait, ekként ír: „ac hodie etiam nationalis est cantio Vacii anno 1793 recusa: Bóldog Aszszony Anyánk! Régi nagy Pátronánk...”⁵

Perényi József (1871–1938) piarista szerzetes, irodalomtörténész szerint „újabb időkben” – 1880-as években – Bogisich Mihály „Budapest-budavári” plébánosnak köszönhetően „kezdett igazán népszerűvé lenni”.⁶ Az ének akkoriban különböző változatokban létezett,⁷ napjainkban enyhén felújított szöveggel szokás énekelni. Dolgozatomban a Szoszna Demeter énekeskönyvében meglevő szöveggel foglalkozom, melyben a babiloni toronyról való fordulat is szerepel.

A Máriához szóló könyörgés a Szűzanya dicséretén túl a magyarság viszonytagságos állapotát idézi föl. A megjelenített sanyarú helyzetben kéri Mária közbenjárását. Más panaszok között hangzik el a 9. versszakban a már idézett két sor is: „Ugy vagyon mi dolgunk, mintha Aegyiptomban, / Babilonnak Tornyát építnénk Házánkban.”

Hogyan értsük ezt a gondolatot Babilon tornyáról? A Bibliában, a Teremtés könyve szerint az emberek Sineár földjén akartak olyan tornyot építeni, „amelynek teteje az égig ér.” Az Úr azonban összezavarta nyelvüket, „hogy senki ne értse

³ GACS 1938, i. m. 68–75.

⁴ „Nekünk az a véleményünk, hogy lehetett valamivel korábbi alapszövege, s helytálló az ének egyik variánsának ez a megjelölése: *A' régi Magyarok éneke...*” ESZE Tamás, *Újváry Tamás versei, Katolikus hang a Rákóczi-szabadságharc költészetében. (Második közlemény) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965, 348–363, 359.

⁵ SZIRMAY Antal, *Hungaria in Parabolis*, Buda, 1804, 29.; I. GACS 1938, i. m. 52; FEHÉR József, *Szirmay Antal Hungaria in Parabolis-a*. http://epa.oszk.hu/02000/02030/00030/pdf/HOM_Evkonv_37_571-583.pdf. (2013. november 23., 16:22:43)

⁶ „újabb időkben akkor kezdett igazán népszerűvé lenni, amikor Bogisich Mihály Budapest-budavári plébános a múlt század nyolcvanas éveiben Budavárának főtemplomában bemutatta, majd pedig 1888-ban *Őseink buzgósága* című imádságos és énekes könyvében kiadta.” PERÉNYI József, *A „Boldogasszony anyánk” kora és szerzője = Katholikus Szemle*, 1929/4, 316–325. – Perényi szerint Szentmihályi Mihály a könyörgés szerzője. Szentmihályi énekeskönyve azonban 1797-ben jelent meg, tehát jóval később, mint Szoszna Demeter énekeskönyve, amit Gacs mutatott be.

⁷ GACS 1938, i. m. 59–67.

a másik nyelvét”. „Ezért nevezik azt Bábelnek, mivel az Úr ott zavarta össze az egész föld nyelvét és onnan szórta szét őket az Úr, az egész földön.”⁸ A földrajzi név – *Babillu* – eredeti jelentése úgy tűnik, ismeretlen. Később a népetimológia így értelmezte: az Isten kapuja. Újabb népetimológia „összezavarni” jelentésű gyökből vezette le Bábel nevét.⁹ Az épület mai tudásunk szerint Mezopotámiában állt. Miért helyezi a régi magyar könyörgés mégis Egyiptomba Babilon tornyát? A helyzet jobb megértéséhez vissza kell mennünk a középkori történetírás világába.

Kézai Simon, Kun László király hú klerikusa 1282 és 1285 között írt a magyarok cselekedeteiről. A középkori eredettörténetek gyakori megoldása szerint a bibliai időktől kezdi az elbeszélését. Szól Menrotról, aki szerinte a nyelvzavar tornyát építette. A torony helyét így adja meg: „Núbia és Egyiptom között feküdt, s maradványait a Memphisből Alexandriába tartók ma is láthatják.”¹⁰ A mai olvasó számára egyre furcsábbá válik a helyzet, hiszen a nyelvzavar tornyát Bábel tornyaként ismerjük, ókortörténeti ismereteink szerint pedig Babilon a Tigris és az Eufrátesz között épült, ott tárták fel a romjait. Kézai ezzel szemben nemhogy Egyiptom vidékére helyezi a tornyot, de Egyiptomban is két helyszínt jelöl meg a torony lehetséges helyeként. Egyrészt a núbiai határvidéket, tehát Egyiptom déli részét, más felől Alexandria és Memfis közti térséget, ami Egyiptom északi részét jelenti. Hová képzelhette Kézai a tornyot? A kérdés vizsgálata közelebb vihet a korabeli ember gondolkodásának, földrajzi világképének jobb megértéséhez.

Hogy Kézai Memphis és Alexandria közé helyezi Bábel tornyát, abba belezajátszott, hogy ő vagy forrása tudott az egyiptomi piramisokról.¹¹ De milyen magyarázat állhat a Núbia és Egyiptom határa között álló torony mögött? Krausz Sámuel, a nemzeti krónikáshagyomány iránt is érdeklődő rabbi rámutat a lehetséges válaszra, Ezekiel próféta könyve alapján. Ezekiel könyvében így szól az az Úr: „Egyiptom földjét pusztává és sivataggá teszem, Migdoltól Szienéig és egészen Etiópia határáig.” (Ezekiel 29:10.) Továbbá: „Migdoltól Szienéig kard által hullnak el...” (Ezekiel 30:6) Az idézett versek olyan fordulatot tartalmaznak, mely kétféleképpen értelmezhető. Migdol ugyanis egyfelől tornyot jelent, de vonatkozhat egy településre is Egyiptom északi részén. Ez alapján a fordulat

⁸ *Teremtés, 11.* = *Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 1976.

⁹ MAUL, Stefan, *Babylon = Der neue Pauly*, Bd. 2, Stuttgart, Weimar, J. B. Metzler, 1997, 384–388; *Teremtés 11.* fejezethez írt jegyzet a Biblia idézett kiadásában.

¹⁰ KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. Bollók János, Budapest, Osiris, 1999, 91.; „Sita etenim erat inter Nubiam et Aegyptum, cuius antiquilia cernuntur usque hodie euntibus de Menphis Alexandriam.” Simonis DE KEZA *Gesta Hungarorum*, ed. Alexander Domanovszky = *Scriptores Rerum Hungaricarum* (továbbiakban SRH) Vol. I, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini 1937. cap. 4, 144.

¹¹ DE THUROCZ, Johannes, *Chronica Hungarorum II. Commentarii I*, Composuit Elemér Mályusz adiuuvante Julio Kristó, Budapest, Akadémiai, 1988, 46; KÉZAI, *A magyarok cselekedetei*, Veszprémi László jegyzete, 25. jegyzet.

értelmezhető Sziéne tornyaként, de úgy is, hogy Migdóltól Sziénéig. Sziéne a mai Asszuán, Egyiptom déli részén. Migdóltól Sziénéig tehát Egyiptom teljes hosszát jelenti. A fenti két fordítási lehetőség közül a latin bibliafordításban (Vulgata) a tornyos változat szerepel. Kézai tehát a Vulgata alapján tudhatta úgy, hogy Egyiptom és Núbia határán állt egy torony, és ezt azonosíthatta a nyelvzavar tornyával. Krausz Szent Jeromos szövege alapján arra is rámutat, hogy Jeromos „idejében még állt 'Syene tornya', habár valószínűleg csak egy római erősség alakjában is.”¹²

Krausz alapján eljátszhatunk egy másik értelmezéssel is. A torony Kézai szerint Egyiptom és Núbia között állt. Núbia Etiópia másik neve. Ókori és középkori szerzők ázsiai Etiópiát is számon tartottak. Már Hérodotosz is ír az afrikaiaktól különböző, keleten lakó etiópokról.¹³ Gombocz Zoltán szerint a középkor három Indiát különböztetett meg: maior, minor és tertia Indiát.¹⁴ Kézai és a 14. századi krónikaszerkesztés is tud egy olyan Etiópiáról, melyet Kisebbik Indiának nevez. Mezopotámia pedig, ahol Bábel tornya állhatott, valóban Egyiptom és – a mai fogalmaink szerinti – India közé esik.¹⁵

Az egyiptomi Bábel tornyáról való gondolat a 14. századi krónikaszerkesztés

¹² KRAUSZ Sámuel, *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai = Ethnographia*, 1898, 9–27, 109–118, 197–203, 293–305, 348–354, 113, 115, 116–117. Jeromostól a következő művet idézi: „Hieronymus, Comment. in Ezech. XXIX, 10. (III. 906. ed. Martianay)” – A Vulgatából I. Ezechiel 29:10. „... a turre Syenes usque ad terminos Aethiopiae” Ez. 30:6., „a turre Syene”, BibliaTéka CD-ROM.

¹³ HÉRODOTOSZ, *A görög-perzsa háború*, ford. Muraközi Gyula, a fordítást ellenőrizte és az utószót írta Hegyi Dolores, a jegyzeteket Györi Hedvig (II. könyv) és Hegyi Dolores (I. és III–IX. könyv) írta, Budapest, 1999, III. 94. fejt. (234). – Xerxész seregével kapcsolatban írja: „A keleten lakó etiópokat (mert kétféle etióp volt a seregben) viszont az indekhez osztották be.” VII. 70. fejt. (482); A kiadvány jegyzete Kis-Ázsiába helyezi ezt a keleti Etiópiát (777).

¹⁴ GOMBOCZ Zoltán, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. I. Scythia = Nyelvtudományi Közlemények*, 45, 173–174. – Plano Carpini, amikor a tatárok által meghódított országokat föl sorolja, „Kis-India vagyis Ethiopia” néven említi egy térséget I. *Plano Carpini úti jelentése 1247-ből*, ford. Gy. Ruitz Izabella = *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése*, szerk. Györffy György, Bp., 1986, 9. cap., 142.; DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum II. Commentarii I*, 65; KÉZAI, *A magyarok cselekedetei*, Veszprémy László jegyzete, 42. jegyzet. Veszprémy a következő műre hivatkozik: Ugo MONNERET DE VILLARD, *Le leggende orientali sui Magi evangelici*, Città del Vaticano 1952, 219.

¹⁵ „Aethiopia etiam, quae minor India dicitur” Simonis de Keza = *SRH I*, 146; KÉZAI 1999, i. m. 6. fejt., 92; *Chronici Hungarorum Compositio Saeculi XIV.* ed. Alexander Domanovszky = *SRH I*, 253; *Képes Krónika*, ford. Bollók János, Budapest. Osiris, 2004, 6. fejt. 11.; DE THUROCZ, Johannes, *Chronica Hungarorum*, I. Textus, ed. Elisabeth Galántai et Julius Kristó, Budapest, Akadémiai, 1985, 27; Thuróczy János, *A magyarok krónikája*, 1–129., 186–262. fejezeteket fordította, a jegyzeteket írta Bellus Ibolya, Budapest, Osiris, 2001, 8. fejt., 23. – KRAUSZ 1898, i. m. 115. – Domanovszky Sándor Krauszra hivatkozva foglalkozik a kérdéssel I. DOMANOVSKY Sándor, *Kézai Simon mester krónikája*, Budapest, 1906, 26–27. Domanovszky szerint Hérodotosz leírásából következik a kavargás. „A Bél templomnál ugyanis leírja a torony tetején levő szentélyt, s az ahhoz kötött hitet és czeremóniát, azután megemlíti, hogy így van ez Thebaisban is, s attér ezen thebaisi szentély és hit ismertetésére.” Ehhez járult még, „hogy az író Thebaist összecszerelte Egyiptom másik király-

azon családjában van meg, amit a *Budai Krónika* családjának nevezünk – Károly Róbert kori szerkesztés hagyományát őrzi.¹⁶ A *Képes Krónika* is ír Nemproth (Némrót) tornyáról, de nem adja meg a helyét. Magáról Nemproth-ról (Némrót) írja, hogy „Uralmának kiindulópontja Babilon volt, majd utódai egészen az Óceánig hatalmukba kerítették a vidéket.”¹⁷ A 15. században, Mátyás király korában alkotó Thuróczy János a torony helyének megadásában átveszi a *Budai Krónika* családjának hagyományát. Ő azonban ókori szerzőket ismerve azt a lehetőséget is feltűntette, hogy Babel tornya az Eufrátesz folyó mellett, Mezopotámiában lehetett.¹⁸ Ez már közelebb áll mai felfogásunkhoz.

Nem magyar szerzők is számon tartanak Egyiptomban levő Babilont. Josephus Flavius, a Kr. u. 1. században élt zsidó történetíró A zsidók története című művében is van ennek megfelelő gondolat. Josephus nagy műve második könyvében ír a zsidók Egyiptomból való kivonulásáról. Megjegyzi, hogy Letopolis vidékén vonultak, ahol akkor pusztaság volt, de később, miután Kambüszész pusztította Egyiptomot, ott épült Babylon.¹⁹ Letopolis a Nílus deltájának délnyugati részén állt.²⁰ Hasonló fordulatot találunk Beda Venerabilis – Tiszteletreméltó Beda – 735-ben elhunyt angol történetíró krónikájában. Nála Kürosz fia, Kambüszész épít

városával, Memphissel. Így lehetett Babel tornyából Syene tornya vagy thebaisi templom és ebből Memphis, vagyis a Babel tornyából egyiptomi piramis.” DOMANOVSKY 1906, i. m. 27.

¹⁶ *Chronici* 4. cap., SRH I. 249.

¹⁷ *Chronici* 4. cap., SRH I. 247. 248; *Képes Krónika*, 10.

¹⁸ „Egy bizonyos hagyomány szerint e nagy és minden időkre bámulatos torony építése Núbia és Egyiptom között történt, és romjait mindmáig láthatják azok, akik Memphissből Alexandriába utaznak; mások viszont úgy tartják, hogy Káldeában volt, az Eufrátesz folyó mellett, még pedig azon a helyen, ahol sok évszázaddal később a legesleghíresebb királynő, Szemiramisz Babilont, az első birodalom ama nagy hírű városát alapította. Állítólag a Babelnek elnevezett toronyról kapta a nevet a nyelvek összezavarodása miatt egykor nem csupán a város, hanem maga Káldea, meg egész Asszírria és Mezopotámia is, az ott uralkodó királyok dicső tettei következtében.” THUROCZI, *A magyarok krónikája*, 3. cap. 13–14. „Hanc grandem et cunctis seculis admirandum turris edificationem alii inter Nubiam et Egyptum fuisse ac illius antiqualia per hos, qui ab Memphis in Alexandriam irent, usque hodie cerni, alii vero in Caldea ad flumen Ewfraten, illo videlicet in loco, ubi postea multas post etates Semiramis cunctarum famosissima reginarum urbem illam celeberrimam Babilonem primi imperii genitricem condidit, extitisse et a Babel turri quondam propter confusio-nem linguarum denominata non tantum solam civitatem sed et Caldeam ipsam totamque Assyriam et mesopotamiam magnam prepter imperatorum illam inhabitantium facinorum gloriam Babilonis nonem accepisse tradunt.” DE THUROCZ, *Chronica*, 3. cap. 19; I. DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum I., Commentarii* I, 46–47.

¹⁹ FLAVIUS Josephus, *Antiquities of the Jews*, transl. William Whiston, 1737. II. 15, 1. <http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj> – Josephus művének ezen helyére Beda Chronikájának kiadása hivatkozik, lásd következő jegyzet.

²⁰ JANSEN-WINKELN, Karl, *Letopolis = Der neue Pauly*, Band 7, Stuttgart–Weimar, 1999, 98. – Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Luxortól délre fekvő Esna régi neve Latopolis volt / λάτων(πολις) /. L. JANSEN-WINKELN, Karl, *Esna = Der neue Pauly*, Band 4, Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler, 1998, 136. – A Latopolis szócikk az Esna szócikkhez irányít l. *Der neue Pauly*, Band 6, Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler, 1999, 1180.

Babilont Egyiptomban.²¹ Egyes szerzők Kairót nevezték Babilonnak, az egyiptomi kalifát pedig Babilon hercegének. Így tett a burgundiai Radulfus Glaber és az aquitániai Chabannes-i Adémar. Mindketten a 11. század első felében alkotak. Memphist a 12. századi Freisingi Ottó is Babilonnal azonosította. Érdeemes azt is szem előtt tartani, hogy Egyiptomban, Kairó közelében valóban létezett Babylon (Bābalyūn) nevű város. Az arabok nyelvhasználatából kiveszett ez a településnév, a koptok azonban tovább használták. A megnevezés nyugat-európai szerzőkhöz is eljutott.²² Figyelemre méltónak tartom, hogy a fenti szerzők nem írtak toronyról. Kérdés a számomra: volt-e olyan nem magyarországi szerző, aki a nyelvzavar tornyát – Kézaihoz és a *Kézai Krónikához* hasonlóan – Egyiptom és Nubia közé helyezte?

Figyelemre méltó, hogy a Bibliában nem szerepel, ki építette a nyelvzavar tornyát. Kézai Simonnál Menrot a torony építtetője. Ez az állítás legalábbis Josephus Flavius A zsidók története című művére vezethető vissza. A magyar krónikás bizonyára Sevillai Izidor krónikáját és Szent Jeromos Izajás-kommentárját használhatta ennél a témánál.²³ Izidor krónikájában röviden megemlíti a nyelvzavart, szól a csodálatos toronyról, majd ekként ír: „ezt a tornyot Nembroth óriás építette, aki a nyelvzavar után onnan Perzsiába költözött, és őket a tűz tiszteletére tanította.”²⁴ Izidor másik művében, az Etimológiákban is szól a Nimród által ala-

²¹ „Cambyses Cyri filius an VIII. his devicta Aegypto cuctam eius religionem abhominatus caeremonias eius et templa deposuit. Babylonem in Aegypto Aedificavit. hunc aiunt ab Hebraeis secundum Nabucodonosor vocari: sub quo Iudit hystoria conscribitur.” Beda Venerabilis, *Chronica maiora. De temporum ratione*. 153. cap. = *Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum* 13, *Chronicorum minorum* saec. IV. V. VI. VII. Vol. III. Berlin, 1898, 271.

²² *Ademari Cabannensis Chronicon*, eds. Pascale Bourgain, Richard Landes, Georges Allen-Pon, (Corpus Cristianorum Continuatio Mediaevalis 129.) Turnhout, 1999; *Ademari Historiarum libri* III, ed. Georg Waitz = *Monumenta Germaniae Historica Scriptores IV*. ed. Georg Heinrich Pertz, Hannover, 1841, III, 47.; *Rodvulfi Glabri, Historiarum Libri Quinqve. Rodulfus Glaber, the five books of the histories*, eds. John France, Neithard BULST, Oxford, 1989, III, 24; KÉZAI, *A magyarok cselekedetei*, Veszprémy László jegyzete, 25. jegyzet; FREISINGI Ottó krónikája, ford. Gombos F. Albin, Irsik József, Vajda György, bev., jegyz. Gombos F. Albin, Bp., 1912, II, 15, (114): „Cambises, a mint mondják, Egyiptomban egy új Babyloniát szervezett, melyet t. i. hajdan az argivok királya, Apis alapított vala s melyet Memphisnek hívtak.”; Carl Heinrich BECKER, Bābalyūn (Babylon) = *The Encyclopaedia of Islam I*. ed. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, Leiden–London, Brill, 1960, 844–845. Az adatért köszönet Kovács Szilviának.

²³ JOSEPHUS 1737, i. m. *Antiquities* (Antiquitates), II, 4,2. „Kézai azonban nem innen idéz, hanem talán Isidorus: *Chronica...* cap. 21. A korábbi krónikások által használt Jeromos: *Commentarium in Esaiam* című műve leírását bővíti Izidor alapján.” I. KÉZAI, *A magyarok cselekedetei*, Veszprémy L. jegyzete, 126–127, 24. jegyzet; Josephus Krausz szerint Béroszosztól vehette ezt a fordulatot I. KRAUSZ 1898, i. m. 23. 109–110. – Béroszosz a Kr. e. 3. században alkotott, görögül írt, de ismerte a mezopotámiai hagyományt. Béroszoszról I. PONGRATZ-LEISTEN, Beate, *Beros(s)os von Babylon = Der neue Pauly*, Band 2, Stuttgart-Weimar, J. B. Metzler, 1997, 579–580; KOMORÓCZY Géza, *Bérosos és a mezopotámiai irodalom* = Üö., *A šumer irodalmi hagyomány*, Tanulmányok, Budapest, Magvető, 1980, 581–634.

²⁴ „hanc turrem Nembroth gigans construxit, qui post confusionem linguarum migravit inde ad

pított Babilonról és a nyelvzavarról.²⁵ A Kézainál olvasható szöveg és a Biblia között további különbség, hogy Kézai szól ugyan a nyelvzavarról és a nyelvzavar tornyáról, de a tornyot nem nevezi Babel tornyának, és Babilont sem említi.

A fenti fejtegetés talán magyarázatot ad arra, miért helyezi a régi magyar Mária-ének szerzője Egyiptomba Babel tornyát: az idézett fordulat a középkori földrajzi felfogásban gyökere t. Továbbra is kérdés azonban: a 18. századi költő szerint miért megy úgy a magyarság dolga, mintha Babel tornyát építené Egyiptomban?

Egyiptom és Babilon említése felidézi a választott nép két fogságát, az egyiptomi rabságszolgálat és a babiloni fogság emlékét. Ehhez a két sanyarú időszakhoz volna hasonlítható a magyarság állapota?²⁶ A szerző katolikus volt, és bizonyára Habsburg-hű ember. Aligha élte meg keserűséggel a Habsburg uralmat. Talán a Rákóczi-szabadságharc hányattatásai adták verséhez az alapélményt? Az ének variációi háborút, döghalált, inséget is említenek. Mindez beillik a háború pusztította Magyarország képébe.²⁷ A viszontagságokat azonban mért fejezni ki éppen a bábeli torony építésének képével? Babel tornya a Biblia szerint nem a babiloni fogság idején épült, hanem jóval korábban. A babiloni fogság hangulatába tehát nem illik a bábeli torony képe.

A bábeli torony építése felidézheti a széthúzást. A torony építői azonban az eget ostromolták, a gőg bűnébe estek. A költő talán a gőgösség, elbizakodottság bűnében látta vétkesnek lenni saját korának magyarjait? Esze Tamás, 20. századi irodalomtörténész rámutat arra, hogy az idézett sor egy 1707-ben megjelent könyv címére emlékeztet. A könyv szerzője Szentiványi Márton, nagyszombati jezsuita szerzetes. Könyvének címe: *Turris Babel Seu Confusio Doctrinae Fidei inter modernos A catholicos*. (Babel tornya, avagy a hittan összezavarodása az új nem-katolikusok között.) A kisméretű könyv Nagyszombatban jelent meg 1707-ben, két évvel a szerző halála után. Hitvitázó műről van szó. A szerző Babel tornyának

Persas eosque ignem colere docuit.” Isidori Ivnioris episcopi Hispalensis: *Chronica maiora*, 22. cap. = *MGH Auctores antiquissimi* II, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. (II)*, Vol II., Berolini, 1894, 430.

²⁵ „Primus post diluvium Nembroth gigans Babylonem urbem Mesopotamiae fundavit... Vocabulum autem sumpsit a confusione, eo quod ibi confusae sint atque permixtae linguae aedificantium turrem.” *Etymologiarum sive originum liber* (XV. 1, 4.). <http://www.thelatinlibrary.com/isidore/15.shtml> – Lásd még DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum II. Commentarii* I, 47. – Orosius (c. 385–420) művében is szerepel, hogy Nimród építette Babilont, de itt a toronyról nincs szó. „namque Babylonam a Nebrot gigante fundatam.” OROSIVS, Paulus, *Historiarum adversum paganos libri VII*, II, 6, 7. <http://www.thelatinlibrary.com/orosius/orosius2.shtml#6> – A Bibliában mindössze arról van szó, hogy Nimród „Uralma kiterjedt Babelre” és más városokra. (Teremtés 7:10.)

²⁶ Az ószövetségi zsidóság és a magyar nép történelme között már 1538-ban párhuzamot vont Farkas András. (FARKAS András, *Az zsidó és magyar nemzetről = Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez, Reneszánsz kor*, szerk. Bitskey István; a szerkesztésben közreműködött János István, főszerk. Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1988, 157–161.) – A középkori krónikáshagyományban is fellelhető azonban, hogy a szerzők a Bibliában is meglevő fordulatokat használnak saját népük történetének megírásakor.

²⁷ ESZE 1965, i. m. 359.

építését a protestánsok tevékenységével állítja párhuzamba.²⁸ A Teremtés könyvének elbeszélésében Isten összezavarta a bábéli torony építőinek nyelvét, hogy egyik ember nem értette meg a másikat. Szentiványi ennek megfelelően a protestáns irányzatok közötti és egy-egy irányzaton belüli ellentmondásokról értekezik hitvitázó művében. Ez alapján elképzelhető lenne, hogy a Mária-ének szerzője is a magyarországi protestantizmus jelenlétét rosszallaná, amikor az egyiptomi Babel tornyának hazai építéséről ír. Az éneknek valóban létezik olyan változata, mely éles hangon szól a protestantizmus, az „eretnekség” ellen. Hogy a vers a protestánsokban láttatná az egyiptomi Babel tornyának építőit, mindenesetre kétségsbe vonható. A vers beszélője ugyanis többes szám első személyben beszél. Tehát magát is a torony építői közé sorolja – még ha alázatból, szerénységből teszi is ezt. A költő pedig nyilván katolikus. Így kétséges, vajon a protestánsokat értette-e a torony építőin. A Szoszna-kötetben közölt változat nem tartalmaz olyan gondolatot, mely kifejezetten a protestánsok ellen szólna. A torony építése arra utalhat, hogy az emberek valamilyen rossz célra törekszenek, elbizakodottak, gőgösek. Rossz céljuk elérésében azonban megakadályozza őket a közöttük fellépő egyenetlenség.

Figyelemre méltó lehet még, hogy a versben nem a torony építése az egyetlen olyan gondolat, mely az Ószövetséggel kapcsolatba hozható. A Szoszna féle kötetben levő szöveg 6. versszaka így dicséri Máriát: „Abigailnál szebb Rakelnél ekesebb / mégh Judith Aszszonynális vagy gyönyörűebb.”²⁹ Vagyis három bibliai nőalakhoz hasonlítja, önáluk tartja szebbnek Máriát.

Az „egyiptomi Babel tornya” fordulat értelmére tehát nem tudtam pontos magyarázatot adni. Arra azonban rámutathatunk, hogy a nyelvzavar tornyának Egyiptomba helyezése középkori krónikáshagyományunknak is része volt. Olyan fordulatról van szó, melynek használata évszázadokon át ívelt, hiszen a 18. század elején is feltűnik a „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdetű Mária-ének kevésbé ismert verssoraként.

Az „egyiptomi Babel tornya” fordulat értelmére tehát nem tudtam pontos magyarázatot adni. Arra azonban rámutathatunk, hogy a nyelvzavar tornyának Egyiptomba helyezése középkori krónikáshagyományunknak is része volt. Olyan fordulatról van szó, melynek használata évszázadokon át ívelt, hiszen a 18. század elején is feltűnik a „*Boldogasszony Anyánk...*” kezdetű Mária-ének kevésbé ismert verssoraként.

²⁸ Miután összefoglalja a bábéli nyelvzavart, ekként ír: „Atque hujus suae sapientiae & potentiae argumentum renovavit Deus, in Proximorum temporum haereticis, qui cum vellent insana praesumptione contra veterem, & ab ipso Christo ita solidè fundatam Ecclesiam, ut nec portae inferi possent praevalere adversus eam, novam suam Ecclesiam erigere, ejusdemque turrim in tantam altitudine educere, ut Coelum ipsum si fieri posset attingeret, ex aeq; novam doctrinam Evangelicam detrahare molirentur.” SZENTIVÁNYI Márton, *Turris Babel Seu Confusio Doctrinae Fidei inter modernos A catholicos*, Nagyszombat 1707, 3.

²⁹ GACS 1938, i. m. 56.

HALMÁGYI, MIKLÓS

Der Turm von Babel in Ägypten

Ein altes ungarisches Gesang zur Hl. Maria – das zwischen 1710–1720 schon existieren musste – erwähnt: unsere Dinge gehen so, als würden wir den Turm von Babylon in Ägypten bauen. Wie kommt der Turm von Babel nach Ägypten? Das Motiv ist bis zur mittelalterlichen Chronistentradition zurückzuführen. Die *Gesta* von Simon de Keza (1282–1885) erwähnt, dass der Turm der Sprachverwirrung zwischen Ägypten und Nubien gebaut wurde, und dessen Ruinen man zwischen Memphis und Alexandrien sehen kann. Diese Gedanken sind auch in der Familie der Budaer Chronik lesbar. Der Chronist stellt den Turm also nicht nur nach Ägypten, sondern gleichzeitig nach Nord- und Südägypten. Dass der Chronist den Turm nach Nordägypten stellt, kann man mit der Kenntnis über die Pyramiden erklären. Dass der Turm zwischen Nubien und Ägypten stehen konnte, erklärt Sámuel Krausz aufgrund des Buches von Ezechiel (29:10; 30:6). Dort lesen wir über Migdol und Syene. Migdol bedeutet Turm, aber es gab auch eine Stadt mit diesem Namen in Nordägypten. Syene ist das heutige Assuan. Die Wendungen beim Ezechiel können also bedeuten: von Migdol bis Syene, aber auch: Turm von Syene. Die lateinische Übersetzung der Bibel, die Vulgata spricht über den Turm von Syene (*a turre Syenes, a turre Syene*), das konnte den Chronisten beeinflussen. Krausz schließt aufgrund einer Textstelle von Hl. Hieronymus, dass in seiner Zeit bei Syene wirklich ein Turm stehen konnte. Aufgrund der Artikel von Krausz können wir einen anderen Erklärung versuchen: Nubien konnte in der Chronik für Äthiopien stehen. Nach Herodot gab es Äthiopier auch in Asien, und auch die ungarischen Chronisten wissen über ein Äthiopien, dessen anderer Name Kleineres Indien (*minor India*) war. Mesopotamien – wo Babylon eigentlich stand – liegt wirklich zwischen Ägypten und Indien. Joseph Flavius, Beda Venerabilis erwähnen auch ein Babylon in Ägypten. In der Nähe von Kairo existierte wirklich eine Stadt namens Babylon.

Das Motiv des ungarischen Gesangs über den Turm von Babylon in Ägypten kann man also (mindestens) bis zu den ungarischen Chroniken zurückführen. Andere Frage: warum ging es den Ungaren am Anfang des 18. Jahrhundert so, als hätten sie den Turm von Babylon gebaut? Vielleicht symbolisiert diese Wendung den Übermut, Hochmut.

Folyóiratunknak ez a száma
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

HU ISSN 0025-0171

A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája

Tördelte Nagy Erika

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme